

SPOŁECZNE SKUTKI EMIGRACJI POLAKÓW ORAZ ICH WKŁAD W ODBUDOWĘ FRANCJI PO PIERWSZEJ WOJNIE ŚWIATOWEJ

Streszczenie. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie roli emigracji polskiej, jaką odegrała w procesie odbudowy gospodarki francuskiej tuż po zakończeniu pierwszej wojny światowej. Północno-wschodnie departamenty Francji, które były najbardziej wartościowe, zostały zniszczone. Dopiero w 1924 r. udało się odbudować francuską gospodarkę przemysłową. Do 1 maja 1920 r. Francja udrożniła infrastrukturę nakładem 10 mld fr.fr. Natomiast odradzające się państwo polskie, borykające się z problemami na wielu płaszczyznach, w pierwszym rządzie musiało zostać scalone. Owa sytuacja stwarzała dogodne warunki, aby umożliwić Polakom masową emigracją do Francji. Emigracja miała charakter wybitnie ekonomiczny. Najwięcej Polaków wyemigrowało z województw najbardziej uprzemysłowionych, w których było duże przeludnienie, oraz tzw. Westfalaków. Początkowo kierowano polskich robotników do odbudowy terenów zniszczonych (Administration des Régions Libérées), a później do górnictwa, rolnictwa i innych gałęzi przemysłu. Od grudnia 1919 r. do maja 1920 r. przybyło do Francji ponad 13 000 Polaków. Natomiast już w 1921 r. podawano, że francuskie kopalnie sprowadzają co miesiąc około tysiąca emigrantów. Z biegiem czasu polska emigracja liczyła około pół miliona osób. Masowa emigracja do Francji przyczyniła się do zainicjowania i rozwinięcia życia społeczno-kulturalnego i oświatowego, tworząc diasporę.

Słowa kluczowe: emigracja polska we Francji, międzywojnie, I wojna światowa, Polska, Francja

Wprowadzenie

Problematyka emigracji polskiej we Francji w okresie międzywojennym do-
czekała się rozległych badań w polskiej i francuskiej historiografii. Badacze
zajmujący się tym zagadnieniem poświęcili najwięcej miejsca przyczynom,
strukturze zawodowej, życiu społecznemu i kulturalno-oświatowemu¹. Warto

¹ Szerzej zob.: A. AMBROCHOWICZ-GAJOWNIK, *W cieniu Lazurowego Wybrzeża. Konsulat polski w Marsylii w latach 1919–1940*, Warszawa 2019; EADEM, *Losy polskiej emigracji zarobkowej*

jednak podkreślić, że owa tematyka wpisuje się w nurt badań interdyscyplinarnych, dlatego też osadzenie tego wątku w szerszym kontekście ukazuje jego wieloaspektowość, a stąd wymaga on pogłębienia. Celem niniejszego artykułu jest uwypuklenie roli emigracji polskiej, jej wkładu w odbudowę gospodarki francuskiej po zakończeniu działań wojennych, jak również pokazanie zjawiska emigracji jako narzędzia potrzebnego do złagodzenia napięć społecznych wynikających z trudnego położenia gospodarczego Drugiej Rzeczypospolitej podnoszącej się z kolan po zaborach. Zarówno w jednym i drugim przypadku należało odbudować kraj. Różnica jednak polegała na zupełnie innych problemach, z którymi przyszło się zmierzyć Francji i Polsce. Kolejnym ważnym celem artykułu jest zobrazowanie warunków emigracji, w jakich żyła, tworząc diasporę. Dzięki działaniom dyplomatycznym pomiędzy Polską a Francją mogła ona inicjować życie społeczno-kulturalne i oświatowe, zostawiając jednocześnie ślad własnej tradycji na ziemi francuskiej.

W departamentach północno-wschodnich Francja musiała przywrócić do uprawy około 4 mln hektarów ziemi, zasypać rowy, usunąć druty kolczaste, zbudować 300 000 domów, naprawić tyleż samo budynków, 52 000 kilometrów dróg bitych, zrekonstruować tysiące kilometrów dróg żelaznych². Nastąpił spadek w wydobywaniu węgla i rud żelaza, gdyż zniszczonych zostało 32 000 kopalń i fabryk, co przełożyło się na obniżenie produkcji węgla do 30%. Ponadto podupadł przemysł włókienniczy. Inaczej wyglądała sytuacja w przemyśle budowlanym, hutniczym. Natomiast rolnictwo francuskie zaczęło produkować więcej zboża, mięsa, warzyw, owoców, mleka i wina, gdyż zastosowano metody upraw sprzyjające podwyższeniu produkcji. Warto wspomnieć o chwilowych trudnościach w gospodarce francuskiej po 1926 r. wynikających z niskich cen

w Francji w latach kryzysu gospodarczego – nowe spojrzenie badawcze, „Dzieje Najnowsze” 2022, nr 3, s. 27–45; EADEM, *Usytuowanie emigracji zarobkowej na południu Francji i jej struktura zawodowa w okresie międzywojennym*, „Archiwum Emigracji: Studia–Szkice–Dokumenty” 2021–2022, z. 29, 157–169; A. NISIOBĘCKA, *Z Lens do Wałbrzycha. Powrót Polaków z Francji oraz ich adaptacja w Polsce Ludowej w latach 1945–1950*, Warszawa 2018; J. PONTY, *Polonais méconnus. Histoire des travailleurs immigrés en France dans l’entre-deux-guerres*, Paris 2005; L. RZEPALA, *Polonais en Provence. De l’exil au refuge (1831–1942)*, Saarbrücken 2013; M. SALMON-SIAMA, *Les vexilles de l’immigration polonaise dans le Nord et Pas-de-Calais (1919–2018)*, vol. 1–3, Lille 2018; P. SĘKOWSKI, *Les polonais en France au lendemain de la seconde guerre mondiale (1944–1949). Histoire d’une intégration*, Paris 2019.

² Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Ambasada Polska w Paryżu (dalej: APP), sygn. 231, Konsulat RP w Paryżu (dalej: KRPP) do Poselstwa Polskiego w Paryżu (dalej: PPP), Warszawa 25 VIII 1920 r., k. 70–73.

francuskich produktów rolnych w stosunku do kosztów własnych, a zbyt wysokich w stosunku do cen na rynkach światowych³.

Odradzające się państwo polskie, borykające się z problemami ekonomicznymi, społecznymi oraz wewnętrznym chaosem politycznym, zmuszone było liczyć na pomoc obcego kapitału, w tym pożyczki. Sytuacja Polski w początkowym okresie była na tyle niestabilna, iż mocarstwa zachodnie uznawały ją za państwo „sezonowe” (brak uregulowania granicy wschodniej), obawiając się tym samym dokonywania inwestycji. Jedynym wówczas mocarstwem zaangażowanym w pomoc Polsce była Francja⁴. Warto dodać, że do momentu wprowadzenia reform Władysława Grabskiego gospodarka Drugiej Rzeczypospolitej borykała się z hiperinflacją. Później z kolei państwo polskie prowadziło wojnę gospodarczą z Niemcami. Trudności, z jakimi przyszło się mierzyć Polsce, wywołały liczne strajki i bunt wśród robotników i biedoty wiejskiej. Pewne odprężenie nastąpiło dopiero po przewrocie majowym, dzięki któremu rozpoczął się czas inwestycji⁵.

Polacy we Francji i ich status społeczno-prawny

Emigracja polska we Francji miała charakter ekonomiczny, a wynikało to z problemów gospodarczych obu sojusznicznych państw. Trzecia Republika potrzebowała pozyskać wykwalifikowanych pracowników ze względu na dysproporcję demograficzną (niewielka liczba młodych ludzi w stosunku do tych w podeszłym wieku)⁶. Francja poniosła duże straty w zasobach ludzkich ze względu na poległych i niezdolnych do pracy – była to ¼ siły roboczej⁷. Dodatkowo we

³ Zob. szerzej: M. KITCHEN, *Historia Europy 1919–1939*, Wrocław 2009; R. VINEN, *France 1934–1970*, New York 1996; Ch. BETTELHEIM, *Ekonomika Francji 1919–1954*, Warszawa 1955; A. BRODER, *Histoire économique de la France au XX siècle 1914–1997*, Paris 1998.

⁴ Zob. szerzej: M. WOŁOS, *O Piłsudskim, Dmowskim i zamachu majowym. Dyplomacja sowiecka wobec Polski w okresie kryzysu politycznego 1925–1926*, Kraków 2013; IDEM, *Alfred Chłapowski (1874–1940). Biografia ambasadora Polski we Francji*, Toruń 2001.

⁵ Zob. szerzej: Z. WRONIAK, *Polityka polska wobec Francji w latach 1925–1932*, Poznań 1987; K. GRÜNBERG, *W latach rozpadu systemu wersalskiego (1925–1939)*, [w:] *Polska – Francja. Dzieśięć wieków związków politycznych, kulturalnych i gospodarczych*, red. A. TOMCZAK, Warszawa 1983. Dzięki wsparciu strony francuskiej rozpoczęto wówczas budowę portu w Gdyni.

⁶ M. KITCHEN, *op. cit.*, s. 366–369.

⁷ AAN, APP, sygn. 231, KRPP do PPP, Warszawa 25 VIII 1920 r., k. 70–73.

Francji wprowadzono 8-godzinny dzień pracy, co wymuszało na właścicielach przedsiębiorstw zwiększenie stanu załogi pracowniczej. Polska zaś musiała rozładować napięcia społeczne wynikające z olbrzymiego bezrobocia spowodowanego brakiem rozwiniętego przemysłu oraz odpowiednich na ówczesny moment reform, zdecydowała się więc na podjęcie działań umożliwiających zbiorową emigrację do ziemi francuskiej⁸.

Oba kraje podpisały wówczas konwencję emigracyjną (3 września 1919 r.) regulującą status prawny Polaków we Francji⁹. Konwencja ta wprowadzała wolność emigracji i imigracji, z zastrzeżeniem ograniczenia pracy, a właściwie jej „dostarczenia” dla emigracji jednostkowej lub samorządnej, w chwili pogorszenia się rynku pracy¹⁰. Gwarantowała ona robotnikowi wynagrodzenie oraz opiekę na równi z pracownikiem krajowym, jednak w ogólnym rozrachunku była ona niekorzystna dla strony polskiej, co potwierdziła w swoich badaniach Janine Ponty (Druga Rzeczpospolita po odzyskaniu niepodległości potrzebowała wsparcia politycznego i gospodarczego, stąd niejednokrotnie przejawiała postawę uległą wobec jednego z najważniejszych sojuszników, jakim była Francja). Władze francuskie decydowały o formie i warunkach rekrutacji emigrantów, dlatego też powołały specjalną Misję do rekrutowania robotników (*Mission Française de la Main-d'œuvre en Pologne*), przy której funkcjonowały delegatury związku kopalń francuskich i syndykatu rolników francuskich. W porozumieniu z Urzędem Emigracyjnym zajmowały się techniczną stroną zakontraktowania, wyżywienia na stacjach zbornych oraz transportem do Francji¹¹. Przy etapach rekrutacji nie mogła uczestniczyć strona polska, jedyny wyjątek stanowiły wizytacje jednej ze stacji zbornych, dokonywane przez radcę emigracyjnego. Konwencja nie regulowała zagadnień związanych z tworzeniem związków zawodowych, szkolnictwem, wydaleniem Polaków z Francji drogą administracyjną, natomiast poruszała kwestie ubezpieczeń od wypadków przy pracy. Wszelkie sprawy rent i emerytur regulowała konwencja dotycząca pomocy

⁸ Z. LANDAU, J. TOMASZEWSKI, *Gospodarka Polski międzywojennej 1918–1939*, t. 1: *W dobie inflacji 1918–1923*, Warszawa 1967, s. 39–57.

⁹ E. KOŁODZIEJ, *Wychodźstwo zarobkowe. Studia nad polityką emigracyjną II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1982, s. 77–78.

¹⁰ Dziennik Ustaw (dalej: Dz.U.) 1920, nr 41, poz. 246, s. 672.

¹¹ AAN, Ministerstwo Spraw Zagranicznych (dalej: MSZ), sygn. 3914, Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej [dalej: MOS] do MSZ, Warszawa 15 XI 1922 r., k. 62; E. KOŁODZIEJ, *op. cit.*, s. 77–78.

i opieki społecznej podpisana 14 października 1920 r.; mogli się o nie ubiegać emigranci pracujący we Francji przez 15 lat. W grudniu 1929 r. uzupełniono konwencję, zapewniając górnikom prawo do ubezpieczeń: na starość, na wypadek niezdolności do pracy, śmierci pracowników umysłowych i robotników zatrudnionych w górnictwie¹².

Emigracja zbiorowa odbywała się za pośrednictwem Państwowych Urzędów Pośrednictwa Pracy i Opieki nad Wychodźcami¹³. Władze polskie zarządziły, iż każdy powiatowy urząd pracy miał kontrolować emigrację do Francji. Dane dotyczyły legalnych i nielegalnych wyjazdów osób o różnym statusie społecznym. Ponadto prowadzono ewidencję wszystkich tych osób, które zgłaszały się samodzielnie do pracy lub wyjeżdżały, otrzymując kontrakt bezpośrednio z Francji¹⁴. Warto dodać, że najwięcej osób wyemigrowało z województw uprzemysłowionych, dotkniętych przeludnieniem. Natomiast z województw wschodnich więcej osób wyemigrowało do Kanady, Argentyny, Brazylii aniżeli do Francji. Kierowane były głównie do górnictwa, różnych gałęzi przemysłu oraz rolnictwa¹⁵.

Rekrutacja Polaków do Francji odbywała się dwuetapowo. Pierwszy etap miał miejsce w Mysłowicach i Wejherowie (w początkowym okresie stacje zborne znajdowały się w Częstochowie, później w Poznaniu). Robotnicy przechodzili skrupulatne badania lekarskie (w niekomfortowych warunkach sanitarnych) oraz kontroli podlegały ich dokumenty osobiste. Warto jednak podkreślić, że emigrant do samego końca nie miał pewności, czy otrzyma pracę. Dopiero dotarcie do ostatniej stacji zbornej w Toul, po odbyciu długiej i wyczerpującej

¹² D.A. BARTNICKA, *Status prawny polskiego emigranta we Francji 1900–1939. Dlaczego Francja chętnie przyjmowała polskich robotników?*, [w:] *Spoglądając na Mariannę. O Francji i Francuzach w pierwszej połowie XX w. z polskiej perspektywy*, red. M. BIAŁOKUR, A. KARBOWIAK, Opole–Bielsko-Biała 2014, s. 38–55; A. JAROSZ-NOJSZEWSKA, *Polsko-francuskie umowy w sprawie ubezpieczeń społecznych w okresie międzywojennym*, „Journal of Humanities and Social Sciences” 2017, no 2, s. 34–52.

¹³ AAN, APP, sygn. 231, MSZ do PPP, Warszawa 4 IX 1919 r., s. 18; J. GRUSZYŃSKI, *Społeczność Polska we Francji 1918–1978. Problemy integracyjne trzech pokoleń*, Warszawa 1981, s. 32–33.

¹⁴ Archiwum Państwowe w Siedlcach (dalej: APS), Akta Gminy Chruszczewka (dalej: AGCH), sygn. 17/12, Urząd Gminy Chruszczewka do Państwowego Urzędu Pośrednictwa Pracy w Siedlcach, Chruszczewka 5 IV 1923 r.; Zob. szerzej: A. AMBROCHOWICZ-GAJOWNIK, *Reemigracja z Francji do Polski w latach 1934–1936. Zarys problemu*, „Echa Przeszłości” 2023, nr 2, s. 141–157.

¹⁵ AAN, MSZ, sygn. 9950, Pismo w sprawie akcji parcelacyjnej, 14 VI 1935, k. 58. Były to województwa: lwowskie, łódzkie, poznańskie, krakowskie i kieleckie (wliczając Zagłębie Dąbrowskie); A. AMBROCHOWICZ-GAJOWNIK, *Reemigracja z Francji do Polski...*, s. 141–157.

podróży, gwarantowało kontrakt. Zazwyczaj umowę podpisywano na rok lub na pół roku w przypadku robotników wykwalifikowanych zrekrutowanych do odbudowy terenów zniszczonych. Na terenie Francji emigranci musieli posiadać kartę tożsamości wyrabianą na okres trzech lat¹⁶.

W pierwszych miesiącach po podpisaniu konwencji emigracyjnej wysłano próbny transport z 800 robotnikami, który przybył do Toul 18 grudnia 1919 r., nadzorowany przez płk. Chaillot (z francuskiej misji wojskowej w Warszawie)¹⁷. Warto dodać, że pierwsze przewozy emigrantów odbywały się w wagonach „towarowych wchodzących w skład pociągów emigracyjnych”, częstokroć nieogrzewanych. Zapewnienie ogrzewania należało do strony francuskiej, jednak polskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych wystosowało żądanie do Ministerstwa Kolei Żelaznych o zainstalowanie piecyków grzewczych w organizowanych pociągach¹⁸. Po otwarciu komunikacji kolejowej przez Niemcy strona francuska uznała, że wysyłanie specjalnych transportów po robotników jest dla niej „zbyt kosztowne i niewygodne”, więc postanowiła organizować ich mniejsze partie pod nadzorem konwojenta¹⁹.

W tym samym czasie odbywała się także emigracja licznych rodzin z Westfalii i Nadrenii, będąca wówczas poza kontrolą i wbrew państwu polskiemu²⁰. Dopiero dzięki oficjalnej umowie polsko-francuskiej podpisanej w dniu 5 czerwca 1920 r. konsulaty polskie w Westfalii i Nadrenii zaczęły wydawać emigrantom polskim prowizoryczne paszporty, dzięki którym mogli przyjechać legalnie do Francji. Od września 1920 r. po porozumieniu syndykatu francuskich kopalń ze Zjednoczeniem Zawodowych Górników Polskich w Westfalii rozpoczęła się stała emigracja górników polskich z Niemiec do Francji. Warto wspomnieć, że w Niemczech polscy robotnicy padali ofiarą licznych szykan oraz byli usuwani z pracy, a za ten stan rzeczy odpowiadała ogólna sytuacja na Górnym Śląsku²¹.

¹⁶ Archives Nationales (dalej: AN), Police générale, F/469, Pismo w sprawie działalności stowarzyszenia robotników polskich we Francji.

¹⁷ AAN, APP, sygn. 231, MSZ do PPP, Warszawa 19 I 1920 r., k. 41; J. PONTY, *op. cit.*, s. 52.

¹⁸ AAN, APP, sygn. 237, Ministerstwa Kolei Żelaznych do wszystkich Dyrekcji Kolei Państwowych, Warszawa 27 XII 1920 r., k. 21; Archives diplomatiques La Courneuve (dalej: AD), Pologne, sygn. 283, Pismo Hectore de Panafieu, Varsovie 11 XII 1920 r., k. 20.

¹⁹ AAN, MSZ, sygn. 3914, Urząd Emigracyjny do MSZ, Warszawa 15 XI 1922 r., k. 62–63.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ A. AMBROCHOWICZ-GAJOWNIK, „Uległość – wymuszona czy konieczna?”. *Polsko-francuskie stosunki gospodarcze na forum Sejmu Ustawodawczego*, [w:] *Fundamenty Niepodległej. Sejm Ustawodawczy (1919–1922)*, red. Z. GIRZYŃSKI, J. KŁACZKOW, J. ŻARYN, Toruń 2020, s. 157–178.

Sporym jednak utrudnieniem dla władz polskich pozostawała emigracja jednostkowa, samorzutna i nielegalna. Strona polska zabiegała u francuskiej, aby zapanować nad tymi robotnikami, którzy uzyskiwali inne warunki pracy w kontraktach aniżeli emigracja zbiorowa. Wobec powyższego, Urząd Emigracyjny zwrócił się do Misji francuskiej, aby ograniczyć tę emigrację poprzez niewydawanie przez konsulaty francuskie w Polsce wizy w paszportach polskich na wyjazd do Francji, zanim ci robotnicy nie uzyskają zgody Urzędu Emigracyjnego. Strona francuska była przeciwna takim zarządzeniom, zakomunikowała jedynie, że francuskie konsulaty będą wysyłać władzom polskim dane statystyczne o wyjazdach Polaków²².

Od grudnia 1919 r. do maja 1920 r. do Francji przybyło ponad 13 000 Polaków. Początkowo kierowano polskich robotników do odbudowy terenów zniszczonych (Administration des Régions Libérées), a później do górnictwa, rolnictwa i innych gałęzi przemysłu. Liczba ta jednak była szacunkowa, ponieważ nie uwzględniała emigracji nielegalnej, emigracji przedwojennej i emigracji przybyłej na własną rękę z Niemiec²³. Po wrześniu 1920 r. sprowadzono legalnie z Niemiec 700 wykwalifikowanych robotników z rodzinami²⁴. Natomiast już w 1921 r. podawano, że francuskie kopalnie zatrudniają co miesiąc około tysiąca emigrantów. Rząd polski wysyłał także do Francji polskie robotnice. Na ziemi francuskiej znalazło się wówczas około 500 kobiet, które zatrudniono w rolnictwie. Krok ten okazał się jednak fiaskiem: zarobki robotnic były niskie i akcji tej zaniechano. Dzięki informacjom płynącym od francuskiego posła w Polsce, Hectore'a de Panafieu, dowiadujemy się, że polskie emigrantki zatrudnione na roli deklarowały chęć powrotu do kraju²⁵. Warto w tym miejscu dodać, że podczas walk toczących się na granicy wschodniej w 1920 r. rząd polski w porozumieniu z władzami francuskimi wstrzymał rekrutację mężczyzn w wieku poborowym (18–35 rok życia)²⁶.

²² AAN, MSZ, sygn. 3914, Sprawozdanie dotyczące emigracji polskiej do Francji, Warszawa 18 XI 1922 r., k. 26–28.

²³ AAN, APP, sygn. 237, KRPP do PPP, Paryż 08 I 1921 r., k. 24–46.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ AD, Pologne, sygn. 283, Notatka Hectore'a de Panafieu, Varsovie 13 VII 1920 r., k. 15.

²⁶ *Ibidem*; A. AMBROCHOWICZ-GAJOWNIK, *Stanowisko Francji wobec wojny polsko-bolszewickiej w 1920 r. – próba nowej retrospekcji*, [w:] *1920 rok – wojna światów*, t. 2: *Europa wobec wojny polsko-bolszewickiej*, red. E. KOWALCZYK, K. ROKICKI, Warszawa 2023, s. 227–248.

Warunki materialne emigracji polskiej we Francji

Stronie francuskiej zależało na tym, aby jak najszybciej odbudować swój kraj rękami cudzoziemców. Polacy byli sumiennymi i dobrymi pracownikami, konkurując z robotnikami włoskimi²⁷. Do 1 maja 1920 r. Francja udrożniła infrastrukturę nakładem 10 mld fr.fr. Z racji tego, że Niemcy odzęgnywały się od zapłacenia odszkodowań, musiała odroczyć wiele prac w tym zakresie. Strona polska obawiała się, że sytuacja ta może zahamować proces rekrutacyjny emigrantów. Niemniej Polacy przekierowywani byli do prac w górnictwie, rolnictwie i innych gałęziach przemysłu. Francja w miarę swoich możliwości zapewniała robotnikom warunki materialne. W większych zagłębiach górniczych, zwłaszcza w departamentach północno-wschodnich i na południu Francji, zakładano osiedla, które z czasem przekształciły się w miasteczka. Dzięki temu emigranci zaczęli tworzyć zwarte kolonie, w których mieli zapewnioną opiekę medyczną, szkoły dla dzieci. Dla rodzin wielodzietnych przydzielane były samodzielne mieszkania z dostępem do ogródka, zaś dla samotnych – kantyny. W miejscowościach, gdzie przedsiębiorstwo nie zapewniało mieszkania czy pokoju, robotnik samodzielnie wynajmował lokum²⁸.

Płace emigrantów przedstawiały się dość stabilnie. W 1920 r. emigranci wykwalifikowani zarabiali 16 fr.fr. za osiem godzin pracy. Dla niewykwalifikowanych robotników, w tej grupie znalazła się większość Polaków (*manuvres*)²⁹, stawka wynosiła o 4 fr.fr. mniej. Natomiast dzienne utrzymanie robotnika oscylowało w granicach 5,50 fr.fr. Warunki pracy w górnictwie były jednak niezadowalające. Najlepsze porównanie w tej materii mieli „Westfalczy” przybywający do Francji z Niemiec. Oni, posiadając już kwalifikacje, zmuszeni byli do odbywania we francuskich przedsiębiorstwach kilkumiesięcznych praktyk³⁰. Wiązało się to oczywiście z niższymi zarobkami. Co więcej, zatrważało ich „zacofanie techniczne kopalń francuskich”. Nieco inaczej przedstawiała się sytuacja robotników zatrudnionych w rolnictwie i było to widoczne niemal przez cały okres międzywojenny. Warunki pracy i płacy na małych i średnich fermach wyglądały

²⁷ AAN, APP, sygn. 237, KRPP do PPP, Paryż 8 I 1921 r., k. 24–46.

²⁸ A. AMBROCHOWICZ-GAJOWNIK, *W cieniu Łazurowego Wybrzeża...*, s. 145–156; H. JANOWSKA, *Polska emigracja zarobkowa we Francji (1919–1939)*, Warszawa 1964, s. 148–159; E. PAPALSKI, *Z Polonią i z Polską w sercu*, Francja 2016, s. 24–27.

²⁹ H. JANOWSKA, *op. cit.*, s. 148.

³⁰ AAN, APP, sygn. 237, KRPP do Urzędu Emigracyjnego, Paryż 10 III 1921 r., k. 81–86.

nader skromnie i w głównej mierze zależały od dobrej woli gospodarza. Pracodawcy nie uwzględniali nawet podstawowych potrzeb swojego pracownika, który na ogół pracował na roli około 16 godzin dziennie. Częstokroć robotnicy spali w bardzo niehygienicznych warunkach i otrzymywali skromne posiłki³¹, a prace, jakie wykonywali w gospodarstwie, naruszały ich godność osobistą; dotyczyło to również kobiet. Do pracy na roli trafiały zazwyczaj pojedyncze osoby i gospodarze często to wykorzystywali, nie było bowiem świadków złego traktowania³². Najwięcej pracy było latem, dlatego też gospodarze chętniej zatrudniali robotników fabrycznych, płacąc im zazwyczaj do 3 fr.fr. za godzinę, a niekiedy zapewniając im także kolację. Dzienny zarobek mógł wynieść nawet do 40 fr.fr. Zimą natomiast emigrant otrzymywał 150 fr.fr. miesięcznie.

Pod koniec grudnia 1920 r. Biuro Przesyłek Pieniężnych działające przy konsulacie polskim w Paryżu przekazało do kraju sumę oszczędności emigrantów w wysokości 10 mln fr.fr., która to kwota dawała zasiłek dla 4000 osób w kraju³³. Dla państwa polskiego było to ogromne wsparcie, zwłaszcza dla tych rodzin robotników, którzy wyjechali za chlebem w pojedynkę. Ogólnie rzecz ujmując, zarobki polskich górników nie były zbyt niskie i porównywalne do zarobków robotników wykwalifikowanych zatrudnionych w przemyśle metalurgicznym, natomiast zarobki robotników rolnych były niższe³⁴.

Warto nadmienić, że w 1927 r. rząd polski był zmuszony wstrzymać rekrutację niezamężnych kobiet, które nie ukończyły 30. roku życia, do Francji, ze względu na liczne przypadki naruszenia ich godności osobistej. Emigrować mogły jedynie te kobiety, które utrzymywały kontakt z rodziną zatrudnioną we Francji³⁵. Robotnice najczęściej pracowały w przedsiębiorstwach, na roli, a także jako służące. Zdarzały się przypadki, że pracodawcy nie opłacali ich składek, co skutkowało brakiem możliwości pobierania zasiłku oraz wynikających z tego tytułu innych dóbr finansowych czy opieki medycznej³⁶.

³¹ AAN, Konsulat RP w Marsylii (dalej: KRPM), sygn. 464/438, KRPM do Rady Emigracyjnego, Marsylia 17 XII 1931 r., k. 339; zob. szerzej: *Pamiętnik emigrantów: Francja nr 1–37*, Warszawa 1939.

³² AAN, KRPM, sygn. 464/311, Sprawozdanie z 1924 r. dotyczące emigracji, k. 53.

³³ AAN, APP, sygn. 237, KRPP do PPP, Paryż 8 I 1921 r., k. 45.

³⁴ H. JANOWSKA, *op. cit.*, s. 141–143.

³⁵ *Ibidem*, s. 156.

³⁶ Archiwum Państwowe w Poznaniu (dalej: APPoz), Miejski Urząd Policyjny w Poznaniu (dalej: MUPP), Konsulat Generalny RP w Lille (dalej: KGRL), sygn. 11522, KGRL do Starostwa Grodzkiego w Poznaniu, Lille 29 I 1935 r.; E. PAPALSKI, *op. cit.*, s. 27.

Polacy postrzegani byli na ogół jako pracownicy rzetelni, pracowici, wykonujący najcięższe prace, niestanowiący konkurencji dla robotników francuskich. Z biegiem czasu sytuacja ulegała jednak zmianie. Emigracja polska była pewnego rodzaju narzędziem służącym do rozgrywek politycznych wewnątrz Francji. W 1920 r. francuski deputowany z ramienia socjalistów Georges Barthélemy z Pas-de-Calais głosił publicznie, że

robotnikom polskim dzieje się za dobrze we Francji, że w stosunku do wydajności swej pracy, otrzymują zbyt wysokie wynagrodzenie, a utrzymanie jakiegoś w myśl kontaktu dostarcza im administracja des régions libérées, jest tak dobre i obfite, że wzbudza zazdrość w proletariacie francuskim³⁷.

Z drugiej strony francuskie związki zawodowe, ustosunkowane pozytywnie do emigrantów, zwłaszcza gdy wybuchały strajki robotnicze, zachęcały do wstępowania w ich struktury, by ci zadbali o swoje prawa. Niestety odbijało się to nader niekorzystnie na relacjach polskich robotników z dyrekcjami kopalń³⁸. Nie zmienia to jednak faktu, że na całokształt spraw emigracyjnych miały wpływ ogólne stosunki polsko-francuskie. Ponadto wszelkie problemy wynikające z niewywiązywania się przez Francję z umów dotyczących spraw emigracyjnych doprowadzały do wielu zadrażeń³⁹. Masowa emigracja siłą rzeczy stawiała coraz to bardziej wymagające zadania zarówno stronie polskiej, jak i francuskiej, należało się choćby zatroszczyć o życie społeczno-kulturalne czy oświatowe emigrantów. Nie ulega wątpliwości, że dla państwa francuskiego najlepszym rozwiązaniem była naturalizacja, do czego strona polska nie chciała dopuścić. Dlatego też inicjatywa tworzenia własnej diaspory płynęła od emigrantów, nad którą pieczę sprawował rząd polski.

Animacja kulturalno-oświatowa

W początkowym okresie kwestia szkolnictwa polonijnego oraz organizacja życia kulturalnego nie znajdowały się w kręgu zainteresowań państwa polskiego. Zagadnienia te, choć stanowiły nieodzowny element funkcjonowania Polaków

³⁷ AAN, APP, sygn. 231, KRPP do PPP, Paryż 25 VIII 1920 r., k. 75.

³⁸ AAN, APP, sygn. 237, KRPP do PPP, Paryż 8 I 1921 r., k. 34.

³⁹ P. DUBER, *Nieznana misja Kazimierza Świtalskiego we Francji w 1925 r.*, „Przegląd Historyczny” 2010, nr 3, s. 447.

we Francji, pozostawały w cieniu najważniejszych i najpilniejszych spraw dotyczących całego wychodźstwa. Organizowanie życia kulturalno-oświatowego należało w głównej mierze do emigrantów przy wsparciu władz polskich. Wszelka inicjatywa podtrzymywania tożsamości narodowej nie mogłaby się udać, gdyby nie potrzeby Polaków.

Warto dodać, że ustawodawstwo francuskie nie zabraniało otwierania szkół dla wychodźstwa polskiego, jednak nie wykazywano pilnej potrzeby w ich tworzeniu⁴⁰. Dopiero 17 kwietnia 1924 r., po licznych rozmowach, ówczesny przewodniczący Centralnego Komitetu Kopalń Węgla we Francji Henry Peyerimhoff, wraz z ówczesnym ministrem pracy i opieki społecznej Franciszkiem Sokalem, podpisali umowę, w ramach której określono zasady organizowania nauki w języku polskim oraz zatrudnienia polskich nauczycieli. Ustalono, że warunkiem uruchomienia nauczania w języku polskim było zebranie w danej miejscowości ponad 65 dzieci⁴¹. W 1921 r. liczbę dzieci na terenie Francji szacowano na około 6000, a w 1931 r. na ponad 26 000⁴². Jeśli chodzi o zakładanie organizacji czy stowarzyszeń przez wychodźców, ustawodawstwo francuskie jednomyślnie zabraniało formowania takich, które miały charakter jednoznacznie polityczny i zawodowy⁴³. W pierwszej kolejności powstawały one w departamentach północno-wschodnich, by następnie stać się inspiracją do tworzenia kolejnych na prowincji⁴⁴.

⁴⁰ Zob. szerzej: A. AMBROCHOWICZ-GAJOWNIK, *W cieniu Lazurowego Wybrzeża...*, s. 172–190; EADEM, *Działalność bibliotekarska służby konsularnej Drugiej Rzeczypospolitej we Francji – zarys problematyki*, „Przegląd Biblioteczny” 2021, nr 2, s. 173–190; EADEM, *Szkolnictwo polonijne w południowo-wschodniej...*, s. 199–217; E. GOGOLEWSKI, *Szkolnictwo polskie we Francji (1833–1990)*, Wrocław 1998, s. 23; H. JANOWSKA, *Szkolnictwo polskie we Francji w latach 1919–1939*, „Najnowsze Dzieje Polski: materiały i studia z okresu 1914–1939” 1959, nr 2, s. 94.

⁴¹ A. AMBROCHOWICZ-GAJOWNIK, *W cieniu Lazurowego Wybrzeża...*, s. 186–190.

⁴² AAN, APP, sygn. 237, ks. Arkadiusz Lisiecki o obecnym stanie duchowieństwa i szkolnictwa polskiego we Francji, Bnin 19 VII 1921 r., k. 141; AAN, MSZ, sygn. 10653, Sprawozdanie Konsulatu RP w Strasburgu, Strasburg 6 III 1936 r., k. 52.

⁴³ AN, Police générale, F7/669, Commissaire Spécial, Tuluza 8 XI 1927 r.; M. MATRAŚ, *Polskie organizacje we Francji. Na podstawie dokumentacji Klubu Polskiego w Rosières (dep. Cher) w latach 1923–1939*, Warszawa 2002, s. 46.

⁴⁴ Instytut Polski i Muzeum im. Generała Władysława Sikorskiego w Londynie, Rada Narodowa R.P., Konsulat Generalny w Lille. Szkolnictwo polskie we Francji, sygn. A.5/64, Życie kulturalno-społeczne wychodźstwa polskiego we Francji, k. 1–7; A. AMBROCHOWICZ-GAJOWNIK, *W cieniu Lazurowego Wybrzeża...*, s. 172–190.

Zarówno szkoły polskie jak i organizacje, stowarzyszenia czy towarzystwa mogły zaistnieć dzięki współpracy z dyrekcjami kopalń, które opłacały pensję nauczycieli, dając im do dyspozycji mieszkanie oraz zapewniając opał i światło. Dla potrzeb rozwijającego się życia społeczno-kulturalnego przeznaczały dodatkowe pomieszczenia. Warunkiem dla funkcjonowania życia społeczno-kulturalnego i oświatowego miało być respektowanie francuskiego prawodawstwa. Wszelkie wykroczenia kończyły się zamknięciem szkoły lub zlikwidowaniem organizacji.

Zakończenie

Otwarcie rynku francuskiego stało się dla wielu Polaków szansą na podjęcie pracy, której nie mogli otrzymać w rodzimym kraju. Francja stała się dla nich możliwością poprawy egzystencji; jednocześnie od strony polskiej wymagano, by nie ingerowała w kwestie rekrutacji. Druga Rzeczpospolita w pierwszych latach niepodległości zmuszona była iść na liczne ustępstwa, licząc na pomoc Francji w kwestiach polityczno-gospodarczych. Polacy emigrujący do Francji próbowali stworzyć podwaliny własnej ojczyzny poprzez organizowanie życia społeczno-kulturalnego czy oświatowego. Akcja udała się na tyle, na ile pozwalały wewnętrzne warunki francuskie oraz wszelkie umowy pomiędzy Polską a Francją. Nie zmienia to jednak faktu, że dla Francji korzystniejsza byłaby sytuacja, gdyby polscy emigranci się naturalizowali, do czego jednak strona polska nie chciała dopuścić. Nie można jednak zapomnieć, że emigracja stanowiła także kartę przetargową: jako narzędzie do obustronnych rządowych kalkulacji oraz wewnątrzpaństwowych rozgrywek różnych opcji politycznych.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archives diplomatiques La Courneuve

Série: Z Europe 1918–1940: Pologne

Archives Nationales Pierrefitte-sur-Seine

Police générale

Archiwum Akt Nowych w Warszawie

Ambasada Polska w Paryżu
Konsulat RP w Marsylii
Ministerstwo Spraw Zagranicznych

Archiwum Państwowe w Poznaniu

Miejski Urząd Policyjny w Poznaniu, Konsulat Generalny RP w Lille

Archiwum Państwowe w Siedlcach

Akta Gminy Chruszczewka

Instytut Polski i Muzeum im. Generała Władysława Sikorskiego w Londynie

Rada Narodowa R.P., Konsulat Generalny w Lille. Szkolnictwo polskie we Francji

Źródła drukowane

Dziennik Ustaw 1920

Pamiętnik emigrantów: Francja nr 1–37, Warszawa 1939.

Opracowania

AMBROCHOWICZ-GAJOWNIK A., *Działalność bibliotekarska służby konsularnej Drugiej Rzeczypospolitej we Francji – zarys problematyki*, „Przegląd Biblioteczny” 2021, nr 2, s. 173–190.

AMBROCHOWICZ-GAJOWNIK A., *Losy polskiej emigracji zarobkowej we Francji w latach kryzysu gospodarczego – nowe spojrzenie badawcze*, „Dzieje Najnowsze” 2022, nr 3, s. 27–45.

AMBROCHOWICZ-GAJOWNIK A., *Opieka nad emigracją polską we Francji w działalności konsulatu RP w Marsylii w latach 30. XX wieku*, „Echa Przeszłości” 2015, nr XVI, s. 175–194.

AMBROCHOWICZ-GAJOWNIK A., *Reemigracja z Francji do Polski w latach 1934–1936. Zarys problemu*, „Echa Przeszłości” 2023, nr 2, s. 141–157.

AMBROCHOWICZ-GAJOWNIK A., *Stanowisko Francji wobec wojny polsko-bolszewickiej w 1920 r. – próba nowej retrospekcji*, [w:] *1920 rok – wojna światów, t. 2: Europa wobec wojny polsko-bolszewickiej*, red. E. KOWALCZYK, K. ROKICKI, Warszawa 2023, s. 227–248.

AMBROCHOWICZ-GAJOWNIK A., *Szkolnictwo polonijne w południowo-wschodniej Francji z perspektywy konsulatu polskiego w Marsylii w okresie międzywojennym*, „Res Gestae” 2018, nr 6, s. 199–217.

- AMBROCHOWICZ-GAJOWNIK A., „Uległość – wymuszona czy konieczna?”. *Polsko-francuskie stosunki gospodarcze na forum Sejmu Ustawodawczego*, [w:] *Fundamenty Niepodległej. Sejm Ustawodawczy (1919–1922)*, red. Z. GIRZYŃSKI, J. KŁACZKOW, J. ŻARYN, Toruń 2020, s. 157–178.
- AMBROCHOWICZ-GAJOWNIK A., *Usytuowanie emigracji zarobkowej na południu Francji i jej struktura zawodowa w okresie międzywojennym*, „Archiwum Emigracji: Studia–Szkice–Dokumenty” 2021–2022, z. 29, s. 157–169.
- AMBROCHOWICZ-GAJOWNIK A., *W cieniu Lazurowego Wybrzeża. Konsulat polski w Marsylii w latach 1919–1940*, Warszawa 2019.
- BARTNICKA D.A., *Status prawny polskiego emigranta we Francji 1900–1939. Dlaczego Francja chętnie przyjmowała polskich robotników?*, [w:] *Spoglądając na Mariannę. O Francji i Francuzach w pierwszej połowie XX w. z polskiej perspektywy*, red. M. BIAŁOKUR, A. KARBOWIAK, Opole–Bielsko-Biała 2014, s. 38–55.
- BETTELHEIM Ch., *Ekonomika Francji 1919–1954*, Warszawa 1955.
- BRODER A., *Histoire économique de la France au XX siècle 1914–1997*, Paris 1998.
- DUBER P., *Nieznana misja Kazimierza Świtalskiego we Francji w 1925 r.*, „Przegląd Historyczny” 2010, nr 3, s. 445–453.
- GARÇON G., *Les catholiques polonais en France. Les années de fondation 1919–1949*, Lille 2004.
- GOGOLEWSKI E., *Szkolnictwo polskie we Francji (1833–1990)*, Wrocław 1998.
- GRÜNBERG K., *W latach rozpadu systemu wersalskiego (1925–1939)*, [w:] *Polska – Francja. Dziesięć wieków związków politycznych, kulturalnych i gospodarczych*, red. A. TOMCZAK, Warszawa 1983.
- GRUSZYŃSKI J., *Spółeczność Polska we Francji 1918–1978. Problemy integracyjne trzech pokoleń*, Warszawa 1981.
- JANOWSKA H., *Polska emigracja zarobkowa we Francji (1919–1939)*, Warszawa 1964.
- JANOWSKA H., *Szkolnictwo polskie we Francji w latach 1919–1939*, „Najnowsze Dzieje Polski: materiały i studia z okresu 1914–1939” 1959, nr 2, s. 93–101.
- JAROSZ-NOJSZEWSKA A., *Polsko-francuskie umowy w sprawie ubezpieczeń społecznych w okresie międzywojennym*, „Journal of Humanities and Social Sciences” 2017, no 2, s. 34–52.
- KITCHEN M., *Historia Europy 1919–1939*, Wrocław 2009.
- KOŁODZIEJ E., *Wychodźstwo zarobkowe. Studia nad polityką emigracyjną II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1982.
- KRASZEWSKI P., *Polska emigracja zarobkowa w latach 1870–1939. Praktyka i refleksja*, Poznań 1995.
- LANDAU Z., TOMASZEWSKI J., *Gospodarka Polski międzywojennej 1918–1939*, t. 1: *W dobie inflacji 1918–1923*, Warszawa 1967.
- MAJ K., *Polscy komuniści we Francji 1919–1946*, Warszawa 1971.
- MARKIEWICZ W., *Przeobrażenia świadomości narodowej reemigrantów polskich z Francji*, Poznań 1960.

- MATRAŚ M., *Polskie organizacje we Francji. Na podstawie dokumentacji Klubu Polskiego w Rosières (dep. Cher) w latach 1923–1939*, Warszawa 2002.
- NISIOBĘCKA A., *Z Lens do Wałbrzycha. Powrót Polaków z Francji oraz ich adaptacja w Polsce Ludowej w latach 1945–1950*, Warszawa 2018.
- PAPALSKI E., *Z Polonią i z Polską w sercu*, Francja 2016.
- PONTY J., *Polonais méconnus. Histoire des travailleurs immigrés en France dans l'entre-deux-guerres*, Paris 2005.
- RZEPALA L., *Polonais en Provence. De l'exil au refuge (1831–1942)*, Saarbrücken 2013.
- SALMON-SIAMA M., *Les vexilles de l'immigration polonaise dans le Nord et Pas-de Calais (1919–2018)*, vol. 1–3, Lille 2018.
- SĘKOWSKI P., *Les polonais en France au lendemain de la seconde guerre mondiale (1944–1949). Histoire d'une intégration*, Paris 2019.
- VINEN R., *France 1934–1970*, New York 1996.
- WOŁOS M., *Alfred Chłapowski (1874–1940). Biografia ambasadora Polski we Francji*, Toruń 2001.
- WOŁOS M., *O Piłsudskim, Dmowskim i zamachu majowym. Dyplomacja sowiecka wobec Polski w okresie kryzysu politycznego 1925–1926*, Kraków 2013.
- WRONIAK Z., *Polityka polska wobec Francji w latach 1925–1932*, Poznań 1987.

Anna Ambrochowicz-Gajownik

THE SOCIAL EFFECTS OF POLISH EMIGRATION AND THEIR CONTRIBUTION TO THE RECONSTRUCTION OF FRANCE AFTER THE FIRST WORLD WAR

Summary. The purpose of this article is to present the role Polish emigration played in the process of rebuilding the French economy just after the end of the First World War. The north-eastern departments of France, which were the most valuable, were destroyed. It was not until 1924 that the French industrial economy was rebuilt. By May 1, 1920, France had made infrastructure more efficient with an outlay of 10 billion fr.fr. On the other hand, the resurgent Polish state, facing problems on many levels, first of all had to be unified. This situation created favorable conditions to allow Poles to emigrate en masse to France. The emigration was eminently economic in nature. Most Poles emigrated from the most industrialized provinces, where there was great overcrowding and the so-called "Westphalians." Initially, Polish workers were sent to rebuild devastated areas (Administration des Régions Libérées), and later to mining, agriculture and other industries. From December 1919 to May 1920, more than 13,000 Poles arrived in France. By 1921, on the other hand, it was reported that French mines were bringing in about a thousand emigrants every month. Over time, Polish emigration numbered about half a million people. Mass emigration to France contributed to the initiation and development of socio-cultural and educational life, creating a diaspora.

Keywords: Polish emigration in France, interwar period, World War I, Poland, France